

המקדש במדרש

פסח תשע"ד

"את חג המצות תשמור שבועת ימים תאכל מצות באשר צויתך למועד חדש האביב כי בו יצאת ממצרים ולא יראו פני ריקם" (שמות כ"ג מתוך קריאה לשבת חול המועד)
"שמור את חדש האביב ועשית פסח לה' אלהיך כי בחדש האביב הוציאך ה' אלהיך ממצרים לילה" (דברים ט"ז)

לחג שלנו שמות שונים. חג הפסח, חג המצות ואף חג האביב. למרות שלרוב אנו משאירים את הדיון סביב שמות החג לשאלת טריוויה לילדים הקטנים, אנו נראה שלכל שם משמעות משלו.

את זאת נדרוש על פי שלושת המצוות שאנו מכירים מליל הסדר: 'פסח, מצה ומרור'. המדרש שלנו דן בכהנים הגדולים בתקופת בית המקדש הראשון לעומת בית המקדש שני, וההשלכות הנלמדות מכך. אף אנו נוכל לדרוש, ולקשר לענייני דיומא, כפי שמופיע בסוף הפרשה, 'כמעשה ארץ מצרים אשר ישבתם בה לא תעשו'. לא די לנו בכהן גדול ראוי. מנהיגי הדור הם הבבואה של העם. דו דור ודורשיו. דור דור ומנהיגיו.
"תניא: אמרו עליו על הלל שהיה כורכן בבת אחת ואוכלן שנאמר על מצות ומררים יאכלהו. אמר רבי יוחנן: חולקין עליו חביריו על הלל. דתניא: יכול יהא כורכן בבת אחת ואוכלן כדרך שהלל אוכלן תלמוד לומר על מצות ומררים יאכלהו אפילו זה בפני עצמו וזה בפני עצמו. מתקיף לה רב אשי: אי הכי מאי 'אפילו'? אלא אמר רב אשי האי תנא הכי קתני: יכול לא יצא בהו ידי חובתו אלא אם כן כורכן בבת אחת ואוכלן כדרך שהלל אוכלן? תלמוד לומר על מצות ומררים יאכלהו אפילו זה בפני עצמו וזה בפני עצמו.
השתא דלא איתמר הלכתא לא כהלל ולא כרבנן מברך על אכילת מצה ואכיל והדר מברך על אכילת מרור ואכיל והדר אכיל מצה וחסא בהדי הדדי בלא ברכה זכר למקדש כהלל" (פסחים קט"ו.)

מה לשים לב בקריאת המדרש:

הגמרא מביאה מחלוקת בין הלל לחכמים כיצד צריך לאכול את קרבן הפסח, המצה והמרור. לשיטת הלל כיוון שנאמר 'על מצות ומרורים יאכלהו' מכאן שצריך את כולם יחד. רבי יוחנן מביא ש'חבריו של הלל' חלוקים עליו. ומאותו פסוק לומדים שצריך לאכול כל אחד בפני עצמו.

אך רב אשי מדייק בדברי חכמים. 'אפילו זה בפני עצמו וזה בפני עצמו'. משמע שגם חכמים מודים שיוצא ידי חובה בכורך יחד. אך לשיטתם אפילו לא כרך יצא ידי חובה. לבסוף שואלת הגמרא 'השתא', עכשיו כשאין קרבן פסח כיצד נעשה. הרי לא נפסקה הלכה לא כהלל ולא כחכמים?

מסכמת הגמרא: אוכל מצה לבד, מרור לבד. ואז כולם יחד - זכר למקדש כהלל. כפי שאנו נוהגים כיום.

אנו נברר על מה בעצם חלקו חכמים והלל. ומדוע יש הבדל בין זמן המקדש למצב כיום?

המקדש במדרש

פסח תשע"ד

חלק א' במדרש: פסח, מצה ומרור

כפי שאנו אומרים בהגדה של פסח: 'כל שלא אמר שלושה דברים אלו בפסח, לא יצא ידי חובתו', אנו יודעים שיש מצווה לאכול, ולא רק לומר, שלושה דברים בליל הסדר. כזית מצה, כזית מרור וכזית מקרבן הפסח. מעבר לכך יש לנו מצווה לספר בסיפור יציאת מצרים. הלל וחבריו נחלקו כיצד להבין את הציווי באכילתם, וכפי שנלמד בהמשך מחלוקתם נובעת מתפקידו השונה של כל מאכל, ומה הוא אמור להזכיר לנו בסיפור הכללי של יציאת מצרים. בתורה מצאנו שני ציוויים לאכילת הפסח, המצה והמרור.

בפסח מצרים:

"וְאָכְלוּ אֶת הַבָּשָׂר בְּלֵילָה הַזֶּה צְלִי אֵשׁ וּמִצּוֹת עַל מַרְדֵּים יֹאכְלֶהוּ: אֵל תֹּאכְלוּ מִמֶּנּוּ נֶאֱמַר וּבָשָׂל מִבָּשָׂר בְּמַיִם כִּי אִם צְלִי אֵשׁ רֹאשׁוֹ עַל כְּרַעְיוֹ וְעַל קַרְבּוֹ: וְלֹא תוֹתִירוּ מִמֶּנּוּ עַד בֶּקֶר וְהִנְתֵּר מִמֶּנּוּ עַד בֶּקֶר בָּאֵשׁ תִּשְׂרְפוּ: וְכָכָה תֹאכְלוּ אֹתוֹ מִתְנִיכֶם חֲגָרִים נֹעֲלִיכֶם בְּרִגְלֵיכֶם וּמְקַלְכֶם בְּיָדְכֶם וְאָכַלְתֶּם אֹתוֹ בְּחַפְזוֹן פֶּסַח הוּא לֵה': (שמות י"ב)

בפסח דורות (אמנם הציווי נאמר על פסח שני, אך הדינים שווים):

"בַּחֲדָשׁ הַשְּׁנִי בְּאַרְבָּעָה עָשָׂר יוֹם בֵּין הָעֲרִבִים יַעֲשׂוּ אֹתוֹ עַל מִצּוֹת וּמַרְדֵּים יֹאכְלֶהוּ" (במדבר ט)
עיון מדוקדק שני הציוויים מלמד שישנו הבדל ביניהם. במצרים נאמר - 'צלי אש ומצות על מרורים' ובפסח בבית המקדש נאמר: 'אותו (=צלי אש) על מצות ומרורים'. כלומר בפסח מצרים המצות מחוברות לקרבן הפסח. ואילו בפסח דורות המצות מחוברות למרור. לפני שנמשיך נזכיר שיש עוד סוג של 'פסח'. 'פסח השתא' – ליל הסדר ללא קרבן פסח בכלל. במציאות הזו אין אנו אוכלים כלל את קרבן הפסח כמובן. ואפילו מצוות המרור יורדת בחשיבותה והופכת להיות מצווה מדרבנן, כפי שמבארת הגמרא:

בפסח שלנו ללא מקדש:

"אמר רבא מצה בזמן הזה דאורייתא ומרור דרבנן. ומאי שנא מרור? דכתיב 'על מצות ומרורים'. בזמן דאיכא פסח יש מרור ובזמן דליכא פסח ליכא מרור. מצה נמי הא כתיב על מצות ומרורים? מצה מיהדר הדר ביה קרא בערב תאכלו מצות" (פסחים קכ.).

תמצית הגמרא: מצה בזמן שאין מקדש מצווה מן התורה, ואילו מרור מדרבנן, כשאין איתו קרבן פסח. ומדוע מרור מדרבנן? משום שנאמר 'על מצות ומרורים יאכלוהו'. המרור נאכל על הפסח, על=עם, בסמוך לקרבן הפסח. וכשאין קרבן פסח, אין מצווה במרור בפני עצמו. ומדוע לחלק בין מצה ומרור הרי שניהם נלמדים מאותו פסוק? אלא שיש פסוק נוסף המלמד על המצות – בערב תאכלו מצות.

סיכום ביניים:

פסח מצרים - המרור נלווה לקרבן הפסח ולמצות ששניהם חשובים בפני עצמם. (כמאמר הפסוק - צלי אש ומצות על מרורים)
פסח דורות עם מקדש – המרור ומצות נלוות לקרבן הפסח שהוא העיקר (כמאמר הפסוק יאכלו אותו על מצות ומרורים)
פסח בלי מקדש – למרור אין למה להתלוות ולכן הוא דרבנן. דווקא בלי קרבן פסח, המצה מקבלת חשיבות ונשאת דאורייתא.

חלק ב' במדרש: פסח ומצה, מי בראש?

דברינו עד עכשיו מבוססים על דברי הנצי"ב בעמק דבר. מתוך עיון בפירושו נבין גם את משמעות שמות החג. חג המצות מול חג הפסח ולבסוף גם את ענינו של חג האביב.

תחילה מנתח הנצי"ב את הפסוקים כפי שהבאנו:

"צלי אש ומצות על מרורים. בפ' בהעלתך באכילת פסח דורות כתיב על מצות ומררים יאכלהו. למדנו דהפסח היא עיקר המצוה ומצות ומררים טפלים לו. ומשום הכי מצוה בכריכה כדאי בפסחים דקט"ו דעת הלל הזקן. ואפילו רבנן דפליגי בזה מודי דמצוה לעשות כן. מה שאין כן כאן כתיב צלי אש ומצות. מבואר דשניהם שוין במצוה ורק המרור טפל להם. ומכאן למדנו שלדורות גם כן כשר בדיעבד בלי כריכה כדאי שם. יכול יהא כורכין בבית אחת ואוכלין כדרך שהלל אוכלן ת"ל ואכלו את הבשר בלילה הזה צלי אש ומצות... היינו לדורות אבל בפסח מצרים ודאי היתה המצוה לאכול פסח בפ"ע ומצוה בפ"ע. רק הפסח היה מצותו לאכול בכריכה עם מרורים"

הנצי"ב מדגיש שבזמן בית המקדש בוודאי הוא קרבן הפסח, ואילו המצות והמרור טפלים לו. זאת הוא לומד מלשון 'על'. לשיטתו בזמן בית המקדש לכתחילה צריך לעשות כמו הלל. כי אין עניין לאכול מצה או מרור לבד! החידוש הוא שבפסח מצרים כן היתה מצווה לאכול מצה לחוד. (אך המרור תמיד טפל למשהו). כדי להסביר את פסח מצרים הוא משווה זאת למצב כיום, כשאין מקדש:

"אבל הענין הוא כמו שביארנו בס' דברים בפ' שמור את חודש האביב דבמצות סיפור יציאת מצרים יש נפקותא בין זמן שבהמ"ק קיים בזה"ו. דבזמן שבהמ"ק היה קיים הי' מצות הספור בענין הפסיחה על הפתחי שעל זה היה מורה אכילת הפסח. והיו חוקרים ודורשים בזה הרבה. אבל בענין מצות אכילת מצה לא דרשו. ולא בא אלא לשם תודה על הגאולה כמו לחמי תודה. או לאותו תכלית של כל שבעת הימים וכמבואר שם. מה שאין כן בזמן הזה בזה"ז מצות הספור בענין חפזון שעל זה מורה מצות אכילת מצה. על זה עונין דברים הרבה וכדכתיב אחר מצות אכילת לחם עוני כי בחפזון וגו' ושמה נתבאר בעזרו ית' טעמו של דבר. והנה בפסח מצרים הי' התחלה לשני הזמנים. גם לזמן שאכלו ישראל פסח גם לזמן גלות. משום הכי היתה המצוה שיהא נדבר בשני הענינים. ומשום הכי כתיבי כל א' בפני עצמו" (העמק דבר על שמות י"ב, ח')

כדי להבין את דברי הנצי"ב נקדים ונבאר שלשיטתו ה'מצה' וה'פסח' מלמדים על אופן אחר בסיפור יציאת מצרים. ה'פסח' מסמל את הגאולה של הקב"ה. את השמחה והתודה שגאלנו וגאל את אבותינו. ה'מצה' מסמלת את ה'חפזון', ולא את הגאולה. (על שום שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ עד שנגלה עליהם מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא וגאולם. שנאמר, ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים עגת מצות כי לא חמץ כי גרשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה וגם צדה לא עשו להם) בין אם זה חפזון של מצרים או חפזון של הקב"ה. והמרור את השיעבוד.

את המרור ודאי שאין לאכול בנפרד משום שעיקר הסיפור הוא היציאה ממצרים ולא השיעבוד במצרים. לכן לעולם המרור יאכל נלווה למשהו.

בזמן בית המקדש, ודאי שהעיקר קרבן הפסח שמסמל את הגאולה ושמחת הגאולה. שהרי כל יציאת מצרים היתה כדי שנהיה "שמים בבנין עירך, וששים בעבודתך, ונאכל שם מן הזבחים ומן הפסחים אשר יגיע דמם על קיר מזבחתך לרצון ונודה לך שיר חדש על גאלתנו ועל פדות נפשינו". אז גם המצות טפלות והם רק באות כקרבן תודה שבא עם לחם, כדי שהסעודה תהיה שלמה. זהו חג הפסח. חג הגאולה.

בזמן שאין מקדש. אי אפשר להודות בלב שלם 'אשר גאלנו' ולכן המצה חוזרת ומקבלת חשיבות. אך כאן נקראת המצה 'לחם עוני'. לחם עני. ולמה? "כִּי בַחֲפִזוֹן יֵצְאֶת מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם." לא לחמי תודה, אלא לחם של עניים מצד אחד. אך מצד שני לחם 'שעונים עליו דברים הרבה'. לחם - מצות המזכירים לנו שבכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים. גם בגלות, אנחנו בדרך אל הגאולה. וגם אם אנחנו עירום ועריה כפי שהיינו במצרים, הקב"ה בכבודו ובעצמו יבוא ויגאלנו. זהו הלימוד בשם חג המצות. כיוון שפסח מצרים הוא השורש לפסח דורות הן במצב שיש מקדש, והן במצב של מצות בלבד. אזי בפסח מצרים אכלו גם את הפסח לבדו (עם מרור) וגם את המצות לבדן.

חלק ג' במדרש: חג האביב

אם כן, השם 'חג המצות' פחות בחשיבותו מן השם חג הפסח, ואולי בגלל זה אנו מעדיפים להשתמש בשם זה. 'זכר למקדש'. אך דווקא השם השלישי 'חג האביב' נותן לנו תקווה גדולה. זאת על פי תחילת דברי הנצי"ב שהבאנו לעיל המפנה לפירושו בספר דברים: "שמור את חודש האביב. הדרש ידוע. ולפי הפשט כינה לזה החודש כאן האביב לפי הענין שיבואר לפנינו שכאן דברה תורה בזמן גלות. ויש לנו לדעת ולהתבונן כי כמו חודש האביב מסוגל להפוך כל זרע לצומח מחדש להחליף כח. כך חודש הזה אות לישראל אשר עוד נחליף כח ובניסן עתידין ליגאל. ומי שמתבונן יותר רואה כי ישראל בעולם כמו השתות בכל פרי שהוא הגרעין. שאין אדם מחבב כ"כ הגרעין לאכילה ואינו נשמר כמו גוף הפרי שמוכשר להנאת האדם. אך מכל מקום הגרעין הוא שומר את קיום המין. ובשעה שמגיע לריח האביב הוא היקר מכל הפרי. וכל הפרי נרקב והגרעין שח לארץ ומגיע למושך דרכו ולעשות פרי. כך ישראל בעולם בהליכות הטבע אינם נראים לעיקר בעולם אבל המה המקיימים את העולם. וכאשר יגיע מועדם אז יהיה מושך דרכם להיות גדל והולך ומעלים מן האדם בכלל. וע"ז נקרא חודש האביב. ומפרש דמש"ה בחדש האביב הוציאך וגו'. להודיעך את כל זה" (העמק דבר, דברים ט"ז, א')

באביב עדיין אין פירות. אך הוא מלמד אותנו שכל זרע עתיד להפוך להיות עץ שמוני פירות. את זאת אנו יודעים כבר כשאנו מרחים את ריח האביב. ה'נצי"ב', בעל ההעמק גבר, מלמד אותנו שהתורה הכינה אותנו גם למצב של גלות. כשם שאין אנו נהנים מן הגרעין, ואנו אף יודעים שהגרעין והזרע סופם להרקב באדמה. אך דווקא מתוך כך יצמח העץ ויגדלו הפרחים. כך עם ישראל. גם אם כלפי חוץ הוא נראה רקוב וקבור באדמה, 'שמור את חודש האביב', תזכור איך כל זה משתנה כשבא אביב. בסוף עם ישראל יפרח כשושנה וכארז בלבנון ישגה.

ולסיכום כל העניין:

בראש ובראשונה אנו רואים שעיקר המצווה בליל הסדר, היא אכילת קרבן פסח. כשאין פסח אין לנו חיוב כלל על אכילת המרור. אמנם גם את המצות מסמלים את גאולת מצרים, אך בחפזון. כי גורשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה. הלל הזקן רצה לכרוך את כל המצוות יחד. לכרוך את המרור המסמל את הקושי יחד עם הפסח המסמל את השמחה והגאולה. בתחילה חכמים חלקו עליו. לדעתם יש לזכור את המרור בפני עצמו, את החיפזון בפני עצמו, ואת הגאולה על ידי הקב"ה בפני עצמה. הלל רצה לימד את חכמים, שצריך אחרת - "כורכם יחד". ובסוף גם חכמים הודו שכך עדיף. אך כל זה בזמן שבית המקדש היה קיים. אז הכל מתחבר יחד. "אמר רבי חייא כזיתא פיסחא

המקדש במדרש

פסח תשע"ד

והלילא פקע איגרא" (= כזית מן הפסח והיו הגגות נבקעים (פסחים פה:). שמחת אכילת קרבן הפסח, הייתה משתלבת יחד עם המרור. כיום, נשארה רק מצוות המצה, ומתוך כך ליל הסדר סובב סביבה: "שעל זה מורה מצות אכילת מצה... וכדכתיב לחם עוני שעונין דברים הרבה" (העמק דבר).

המצה, הפכה להיות העיקר והיא משמשת בליל הסדר ב'שני כובעים'. אחת במצוות המצה ועוד פעם כ'תחליף' לקרבן הפסח (כך האפיקומן ובכורך). אך צריך לזכור שאנו רוצים לא רק 'כל שלא אמר', אלא כל שלא אכל'. עם נשאר בלחם עוני, שעונים ומדברים אחריו הרבה. ונשאר רק בדיבורים על הגאולה, נשאר עם לחם עוני. לחמא עניא. לחם של עניים ולא פסח של גאולה.

תקופת האביב מסמלת התחדשות והחלפת כח, דווקא מתוך הקושי. לכן 'שמור את חודש האביב' והאמן ש'כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות'.

שבת שלום
מרדכי פרסוף